

Hajtman Béla

Gondolatok az igekötőkről

Mennyire bánhatunk szabadon az igekötőkkel? Bármilyen igekötőt írhatunk igéink elé? Manapság néha már úgy tűnik: igen. De a kényesebbeknek – vagy kényeskedőknek – még ma is szemet szúr néhány visszasság.

Valamikor úgy gondoltam, a *lefesteni* szó azt jelenti, hogy 'elkészíteni (megfesteni)' valakinek az arcképét vagy egész alakos képét. De használják a szót átvitt értelemben is. Az író lefesti a tájat – nem festéssel és ecsettel, hanem szavakkal. Például úgy, ahogy Jókai tette; még gyenge képzelőerővel megáldott olvasók is „látták” azt a tájképet, amelyet ő a szavaival elének varázsolt. (Magyar nyelven azóta sem sikerült ez jobban senkinek.)

De használjuk ezt az átvitt értelmet élőbeszédre vonatkoztatva is. Leírunk valakit, egy általunk ismert (vagy félreismert) személyt olyanok számára, akik nem ismerik. *Jól lefestette* – szokták mondani, és ebben benne van az is, hogy rosszat mondtak az illetőről, kigúnyolták, kifigurázták, rossz tulajdonságait eltúlozták. (Érdekes, hogy erre éppen a *jól* határozó a legmegfelelőbb szó. Különös – és csodálatos – ez a mi anyanyelvünk.)

Mostanában azonban egészen más értelemben halljuk ezt a lefestést. Ismerősünk *lefestette* a bútort vagy valami más tárgyat, halljuk lépten-nyomon. És ez biztosan nem azt jelenti, hogy képet festett a székéről. Gyakran a falat is lefestik; az pedig egészen biztos, hogy nem egy festményről van szó ilyenkor, amely falat ábrázol, még kevésbé arról, hogy képet festett szobájának a falára. Véleményem szerint inkább azt kellene mondani, hogy *újrafestette* a falat vagy a bútorait. De ha a bútor (kerítés vagy bármi) új, és eddig még nem volt rajta festék? Akkor egyszerűen *befestette*. Hiszen a *lefestette* szó mást jelent.

Valóban így lenne? Nem lehet, hogy a *le* igekötő már régen elvesztette eredeti, helyhatározói jelentését, és új értelmet, új jelentéseket kapott a mai, élő beszédben? Vaskalapos ragaszkodásom a *lefesteni* szó régi értelméhez nem más, mint merev, nevetséges maradáság? Könnyen lehet, hogy így van.

Annál is inkább, mert ezt az igekötőt – igaz, a helyhatározói értelmet megtartva – használták íróink más, soha elő nem forduló szavakban is. „Vigyázz, lemennydörög szavam!” – mondja Danton-Ádám a kilencedik színben. *Lemennydörög*, kiáltja, és beleborzongunk a szóba. Pedig nincs *lemennydörög*,

csak *mennydörögés* van, és még azt sem igen mondjuk, hogy *mennydörög*; egyszerűen csak azt: *dörög*, vagy bővebben: *a menny dörög*.

Beleborzongtam abba is, mikor először hallottam azt, hogy *beájul*. („Apám beájulna”: ez volt egy új magyar film címe.) Ez azonban rosszféle borzongás volt, nem olyan, mint amelyet Madách szavai keltettek. Megpróbáltam elképzelni, milyen lehet a „beájulás”. Valaki egy szakadék vagy más mélyedés szélén áll, ott éri el a rosszullet, és „beájul a gödörbe”. Igen, ez elképzelhető. Mindössze az lenne hát a baj, hogy hiányzik az ige mellől a helyhatározó? Nem hiszem. A *be* igekötő ilyen torz, helytelen használatára más példákat is látunk és hallunk.

Másoktól is hallottam már, hogy *beájul*; de lehet, hogy a feltűnő(sködő) filmcímet akarták parodizálni. De mit kezdünk akkor a *bejósol* kifejezéssel? Pszichológusok használják, szóban és írásban, minden szégyenérzet nélkül. Mikor először hallottam, teljesen felháborodtam. Jósolni lehet, *megjósolni* valamit szintén lehet, de *bejósolni*...?

Pedig lehet, hogy nincs igazam. Nem nyelvi hibáról, hanem egy új fogalomról, egy szó használatának (szükséges vagy annak vélt) kiterjesztéséről van szó. Valaki *megjósol* egy eseményt, amely azután be is következik. A *bekövetkezés* (ez is furcsa használata ennek az igekötőnek, de már „elfogadtuk”) lényeges része a folyamatnak: ha nem következik be, nem beszélhetünk arról, hogy megjósolták. De a pszichológusok nem erről szólnak. Hanem elvégeznek egy vizsgálatot (például felvesznek egy tesztet, és ez már régen nem felel meg „eredeti”, 'próba' jelentésének), és annak eredménye *bejósolja*, hogy az illető később így vagy úgy fog viselkedni, fellép nála egy elváltozás, súlyosabb esetben talán elmebaj. Mindezt nem jósolja *meg*, csak előre jelzi a lehetőségét – vagyis *bejósolja*. Lehet, hogy igazuk van. Nem hibásan beszélnek, csak újabb szóval gazdagítják a nyelvet.

Félő azonban, hogy ha nem szabunk gátat (de hogyan szabhatnánk?) az igekötők szabad felhasználásának, akkor „elszabadul a pokol”. Az igekötő arra való, hogy pontosítsa, esetleg kiterjessze egy ige jelentését – de úgy, hogy mindenki megértse azt. Ha viszont szabadon garázdálkodhatunk az összes igekötővel, akkor egyszerűen nem fogjuk megérteni, hogy a másik mit akar mondani. Pedig mennyi finomság kifejezhető a jól megválasztott igekötővel!

Maradjunk csak a már említett egyszerű példáknál (*le, be*) és ellentéteiknél (*föl, ki*). Ha azt mondjuk, *becsuk*, illetve *kinyit* egy ajtót, rögtön értjük, miről van szó. De mennyire más jelent a fordítottja! Előfordul, hogy valamelyikünk *benyit* egy szobába, valaki más meg *kicsuknak* a lakásából. Persze nem mindig használhatjuk az ellentéteket. Az lehet, hogy valakit *leleplezünk*, de nem hiszem, hogy a *fölleplezés* bármilyen értelemben is polgárjogot nyerhetne.

Érdekes az is, ahogyan az ige vonzata is változik az igekötővel. Előfordul, ha nem is szép dolog, hogy *lenézünk* valakit, de akire *fölnézünk*, az már nem fejezhető ki tárgyesettel. Miért?

Talán még a nyelvészek sem tudják megmagyarázni. Lenézni persze lehet valakire, aki ott áll például a ház előtt. Az átvitt értelem (lenézés mint megvetés?) lenne az ok? Aligha. A fölnézés helyhatározói és átvitt értelemben ugyanúgy valakire történik.

Mit tehetünk más: bámuljuk anyanyelvünk gazdagságát, csodáljuk furcsaságait. Vagy sajnáljuk a külföldieket, akiknek ezt mind meg kellene jegyezniük, ha magyarul tanulnak? Ehelyett gondoljunk inkább arra, hogy mennyi mindent nem tudunk a még oly tökéletesen beszélt idegen nyelvből sem. Vagy talán azt hisszük, csak a magyar nyelv ilyen összetett, ilyen sokrétű?

Az igazi szó

Hogy telik erőmből,
Ügy adta az isten,
Megértem és kibírom,
Ami vérlik itten
S lesz utána szóm.

Kosarazott szájjal,
Lefojtott tüdővel
Mégis, most is azt hiszem;
Elmondok idővel
Kegyetleneket.

Valamikor jó lesz,
Jó lesz megszólalni,
Csúf, nagy-özön vér után
Jön sok galamb, talmi
S jó lesz jó galamb.

Jó lesz szenvedéssel,
Jó lesz majd nagy kínnal,
Sok mindent elmondani,
Mit most a Rém hízlal:
Az igaz szót.

Ady Endre